

ÖTVENÉVES A FÖLDREFORM*

DR. FAZEKAS BÉLA

A magyar mezőgazdaság sok évtizedes elmaradottságát és a második világháború végéig tartó társadalmi válságát főként a jobbágyfelszabadítás után is fennmaradt és a kapitalizmusba is átmentett feudális birtokviszonyok okozták. A megcsontosodott feudális állapotokon alig enyhítettek az első világháború után végrehajtott *Nagyatádi-Rubicsek*-földreform (1920. évi XXXVI. törv.), a későbbi kisebb állami földjuttatások (például vitézi telkek, házhelyek adományozása) és a magán-, főleg pénzüzetek által végrehajtott parcellázások.

AZ 1945. ÉVI FÖLDREFORMTÖRVÉNY ELŐTTI HELYZET

Az 1920-as földreform során 1,15 millió kat. hold (0,66 millió hektár) földet vettek igénybe, ebből körülbelül 750 000 kat. holdat (432 000 hektárt) 400 000 kisembernek juttattak, és több mint 200 000 fő volt azok száma, akik házhelyet kaptak. A juttatások következtében több százezerrel, 771 ezerre nőtt az 5 kat. hold (2,9 hektár) alatti törpebirtokosok száma. (Lásd az 1. táblát.)

Az 1948. évi Magyar statisztikai zsebkönyv adatai szerint a két világháború közötti földreform során, különböző jogcímenek, a kérelmek és a földhözjuttatások száma, a juttatott terület az alábbiak szerint alakult:

az Országos Földbirtokrendező Bírósághoz (OFB) beérkezett beadványok száma	815 898
megváltási eljárást kérő községek száma	3 567
a községek száma, amelyekben a megváltás kimondatott	3 326
a megváltott terület kat. holdban	880 174
a megváltott területből alakított	
házhelyek száma	259 940
közös legelők száma	936
törpe- és kisbirtokok száma	412 611
minta- és kiscsaládi birtokok száma	251
középbirtokok száma	55
a házhelyrendezés által érintett községek száma	995
a kiadott házhelyek száma	37 116
a házhelyeknek kiadott terület kat. holdban	9 923
az OFB által gyakorolt elővásárlási esetek száma	269

*A tanulmány e változatának kialakítását a szerző halála miatt *Oros Iván*, a KSH ny. osztályvezetője végezte.

az elővásárlás útján megszerzett terület (kat. hold).....	60 128
az OFB engedélyével történt ingatlanfeldarabolások	
száma	475
területe	149 263
a földhöz jutott egyének száma	15 543
a községek száma, amelyekben kishaszonbérletek céljára terület vétetett igénybe	835
e célra igénybe vett terület (kat. hold)	153 878
az OFB. 1921. VI. 20-tól megkezdett működése során 1941. XII. 31-ig felhasznált – a kishaszonbérletek alakítására átvett területekkel együtt – (kat. hold).....	1 243 443

1. tábla

A gazdaságok száma és a terület megoszlása 1935-ben

Gazdaságnagyság (kat. hold)	A gazdaságok		Szántó-	Mező- gazda- sági	Összes	Szántó-	Mező- gazda- sági	Összes
	száma	megosz- lása (százalék)						
			ezer kat. hold			megoszlása (százalék)		
0-1	214,9	17,6	119	207	236	1,2	1,6	1,4
1-5	556,1	45,6	1 080	1 333	1 394	11,1	10,2	8,7
5-10	204,3	16,8	1 174	1 415	1 477	12,0	10,8	9,2
10-20	144,1	11,8	1 617	1 937	2 025	16,6	14,7	12,6
20-50	73,6	6,0	1 681	2 036	2 169	17,2	15,5	13,5
50-100	15,2	1,2	702	921	1 036	7,2	7,0	6,5
100-200	5,8	0,5	428	651	805	4,4	5,0	5,0
200-500	3,8	0,3	552	926	1 180	5,6	7,0	7,3
500-1000	1,9	0,1	438	731	941	4,5	5,6	5,9
1000-5000	0,9	0,1	816	1 212	1 701	8,4	9,2	10,6
5000-	0,0	0,0	1 148	1 765	3 107	11,8	13,4	19,3
<i>Összes gazdaság</i>	<i>1 219 715</i>	<i>100,0</i>	<i>9 755</i>	<i>13 134</i>	<i>16 071</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés. Az 1000-5000 kat. holdas gazdaságok száma 884, az 5000 kat. holdnál nagyobbaké 85 volt.

Forrás: Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1941. 62. old.

A kisebb földosztások következtében Magyarország mai területén 1895 és 1935 között a kisbirtokosok száma növekedett. 1938-ban (lásd a 2. tábla részben becsült és számított adatait) mintegy 2,1 millió kereső, családtagokkal együtt körülbelül 4,5 millió ember élt mezőgazdasági tevékenységből.

A földbirtokviszonyok változását némileg a földforgalom is befolyásolta. A földforgalom (főleg a magánparcellázások hatására) 1931-ben érte el a csúcspontját, körülbelül 30 000 kat. holdat (17 260 hektárt), ezt követően jelentősen csökkent: az 1932-1937. években 58,0, 23,0, 19,0, 47,0, 12,0, illetve 8,0 százalékát tette ki az 1931. évinek.¹ (A földért kifizetett összeg többnyire a mezőgazdaságból történő tőke kivonást jelentette, és alig szolgálta a megmaradt föld különböző eszközökkel való ellátásának a fejlesztését. A földért kapott összeget többnyire nem a mezőgazdaságba fektették.)

¹ *Matolcsy Mátyás: A magyar mezőgazdaság adósságterhének alakulása 1924-1944. években. Magyar Gazdaságkutató Intézet. Budapest. 1944. 5. és 9. old.*

2. tábla

A mezőgazdasági keresők száma 1938-ban

A mezőgazdasági keresők csoportja	A keresők	
	száma (ezer fő)	az összes kereső százalékában
Föld nélküli napszámosok, cselédek, summások (agrárproletárok)	750	35,7
5 kat. hold (2,9 hektár) alatti törpebirtokosok	750	35,7
5-30 kat. holddal (2,9–17,3 hektár) rendelkezők	500	23,8
30-200 kat. holddal (17,3–145,1 hektár) rendelkezők	80	4,1
200-1000 kat. holddal (145,1–575 hektár) rendelkezők	5	0,0
1000 kat. holdnál (575 hektárnál) nagyobbak	1	0,0
Egyéb keresők	14	0,7
<i>Összesen</i>	<i>2100</i>	<i>100,0</i>

A parasztság igyekezett földtulajdonát vásárlással is gyarapítani. A paraszti földvásárlásnak korlátai voltak, többek között:

1. a kisebb birtoktestek lényegesen drágábbak voltak, mint a nagyobbak; a földárak 1938-ban – 100-nak véve az 1–5 kat. hold (0,6–2,9 hektár) közötti forgalomba került földek árát – a következőképpen alakultak (*Matolcsy* i.m. 18. old.):

1–5 kat. hold (0,6–2,9 hektár)	100
10–20 kat. hold (5,8–11,5 hektár)	81
50–100 kat. hold (28,8–57,5 hektár)	68
500–1000 kat. hold (288–575 hektár)	60
1000 kat. holdnál (575 hektárnál nagyobb)	52

2. fékezte a földforgalmat az ún. korlátolt forgalmú (eladhatatlan) birtokok nagy (1935-ben 27 százalékos) aránya, ami garantálta a forgalmazható földek viszonylag csekély kínálatát, egyben magas árát is;

3. a parasztság a földet többnyire hitelből, törlesztési és kamatterheket vállalva vásárolta, és az 1920-as reform megváltási költségeit még nem rendezte; később az adók növekedtek, és az 1929–1933-as világválság is sújtotta a mezőgazdaságot, így rohamosan eladósodott: adósságállománya 1925-ben 110 millió, 1930-ban 1783 millió, 1935-ben 2500 millió pengő volt, az utóbbiból 300 millió pengőt tett ki az 1920-as földreform során kiosztott földek vételárhátraléka. (*Matolcsy* i. m. 28. old.)

Az 1930-as évtized közepére a föld mozgása jelentősen mérséklődött; az 1920-as földreform lényegében befejeződött (a befejezésre 1933-ban törvényt is alkottak). Jogilag a befejezés végső időpontja 1942. január 1. volt, amikor az Országos Földbirtokrendező Bíróság iratanyagát át kellett adja a Földművelésügyi Minisztérium irattárának.

1935 után nem következtek be lényeges változások, jelentéktelenebbek igen. 1936-ban például törvényt hoztak a hitbizományokról és a hitbizományi kisbirtokokról (ez a tulajdonviszonyokon nem változtatott, de igyekezett megmerevíteni mindazt, ami már kialakult), továbbá a telepítésekről és egyéb földbirtok-politikai intézkedésekről (1936. évi XXVI. törv.). Ennek alapján új gazdára találhattak az elárverezett és a nagybirtokok által önként felajánlott földek, földhöz juthattak olyanok (vitézek, háborús veteránok, gazdatisztek, tisztviselők stb.), akik a gazdálkodáshoz és a föld megvásárlásához elegendő anyagi eszközzel rendelkeztek. A törvény következtében a tulajdonosok személye változhatott, de a birtokmegosztás alig. Nem változtattak a birtokviszonyokon a zsidó-

törvények (1939. évi IV. és 1942. évi XV. törv.) sem. A birtokokat elvették, de nem osztották ki. (*Eckhardt Tibor* szerint 1939-ben 480 000 kat. hold, azaz 276 000 hektár nagyobb birtoktest volt 941 zsidónak tekintett személy, illetve család birtokában.)

Az 1920 és 1944 közötti kisebb-nagyobb földosztások nem oldották meg a mezőgazdaság gazdasági és társadalmi válságát, nem enyhítették a földnélküliek és a törpebirtokosok számottevő földtulajdon iránti évszázados vágyát. Viszonylag sikeresebbnek mondható a házhelyhez jutás. Az 1920-ban és 1936-ban hozott törvények alapján negyed század alatt valamivel több mint 300 000, főleg vidéki családot juttattak házhelyhez. A kiosztott telkeknek körülbelül felére 1944-ig házat is építettek.

FÖLDREFORMTERVEZETEK

A birtokviszonyok változatlansága, a parasztság nyomora és a társadalmi feszültségek következtében különösen az 1930-as évtizedben felerősödtek a földreformot követelő törekvések, és természetesen megnyilatkoztak a reform ellenzői is. Némelyek (például a Márciusi Front, a népi írók) általános és elkerülhetetlen követelményként fogalmazták meg a földreformot, mások konkrét adatokat (megengedhető birtokmaximum 500 kat. hold, azaz 288 hektár) is közzétettek, ismét mások, például a nyilasok egyes frakciói agrárdemagógiával hangoskodtak. A reform ellenzői a nagybirtok termelési fölényére hivatkoztak, ami csupán néhány főbb szántóföldi növény (búza, árpa, kukorica, burgonya, cukorrépa) esetében volt igaz, de a termelés összességét illetően nem, mert főleg a kisbirtokok foglalkoztak a kertészeti kultúrákkal és az állattartással. 1938-ban például a 200 kat. holdnál (115 hektárnál) nagyobb gazdaságok területegységre jutó termelése csak 56 százaléka volt az említettnél kisebb birtokokénak.

A Szálasi-párti nyilasok nem akartak földreformot, hanem olyan parasztpolitikát hirdettek, amelyen a civilizációtól mentes tanyai parasztok lelkivilágának megőrzését értették, továbbá azt, hogy ez a réteg parasztsarjakkal biztosítsa a városi lakosság utánpótlását, és közülük az alkalmasakat – megfelelő vizsgálat után – paraszttá avatás által a paraszti rendben véglegesítsék.² *Horthy Miklósnak* tulajdonították azt a véleményt, hogy nincs értelme a földreformnak, mert Magyarországon körülbelül annyi kataszteri hold szántóföld van, amennyi lakos (körülbelül 9,5 millió), márpedig, ha mindenki egy hold földdel rendelkezne, abból nem tudna megélni.

A földreform-követelések nyomására a kormány 1939 végén kénytelen volt a parlament elé terjeszteni és elfogadtatni egy reformtervezetet a kishaszonbérletek és a házhelyjuttatások szervezésének előmozdításáról és más földbirtok-politikai intézkedésekről (1940. évi IV. törv.). A törvény végrehajtására azonban nem került sor, többek között azért, mert a hitlerista Németország ellenzett minden olyan tulajdon-, illetve földhasználat-változást, amely veszélyeztethette volna a németek élelmiszer-ellátását.

Az említett pozitív és negatív földreformtörekvések egy része mögött, ideértve a hivatkozott törvényeket is, nem álltak tömegek, túlnyomó többségben voltak viszont azok a földreform-elképzelések, amelyeknek tömegbázisa volt. Ezek az ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása (1944. december 21.) után a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front négy pártjának agrárprogramjában, illetve a programok megújulásában öltöttek testet.

² *Rósz József*: Földreform vagy parasztpolitika (1939.) alapján.

1944 végén, 1945 elején Magyarország területének jelentős részén még háború dúlt. Az ország törvényhozása, közigazgatási szervei ideiglenes, átmeneti állapotban voltak. Így a földreform végrehajtásának feltételei csak fokozatosan valósulhattak volna meg, ha a vezető pártok a földreformról már korábban nem alakították volna ki elképzeléseiket.

Radikális programja volt a Szociáldemokrata Pártnak. Földreformtervezetüket még 1930-ban deklarálták, és Hitler uralomra jutása után sem változtattak rajta. A tervezet szerint minden 500 kat. holdon (288 hektáron) felüli birtokot igénybe vettek volna, a hitbizományiakat kártérítés nélkül, a többieket kártalanítással. Az igénybe vett földekből elsősorban a föld nélküli mezőgazdasági munkásokat kívánták kielégíteni kisbirtokok és örökbérletek alakításával. Követelték, hogy szüntessék meg a cselédség intézményét, mint emberhez nem méltó szolgásgot. A szociáldemokrata program tartalmazta a kisbirtokos gazdálkodásra való áttérés technikai, piaci, hitel- és szakmai feltételeit is.

A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt agrárprogramját 1939-ben *Eckhardt Tibor* dolgozta ki. A tervezetet a párt magáévá tette és publikálta. Alapelve volt, hogy „... a fejlődésükben visszamaradt földbirtokproblémák a magántulajdon elveinek tiszteletben tartásával felfordulás nélkül rendeztessenek”. A rendezés előfeltétele: nem azt kell vizsgálni, hogy milyen áldozatot hozzon a nagybirtok, hanem abból kell kiindulni, hogy mennyi földre van szüksége a népnek. A tervezet adatokat is tartalmazott: félmillió (köztük 100 000 földnélküli) családnak kívántak földet, 200 000-nek házhelyet adni, fedezetül 3 millió kat. hold (1,7 millió hektár) szántó-, rét- és legelőterületet vettek volna igénybe, elsősorban a külföldek birtokait és a nagybirtok hozzávetőlegesen háromegyed részét. A kártalanítást járadékkötvényekkel és részvényekkel képzelték el.³

A Nemzeti Parasztpárt földreformtervezete elsősorban a népi írók, a falukutatók és a *Szabad Szó* c. hetilap paraszti olvasótáborának radikális elképzeléseire támaszkodott. Mivel ez a javaslat jelent meg 1945-ben elsőként nyilvánosan, újként hatott, de valóban tartalmazott teljesen új elemeket is, például azt, hogy a földosztást magukra a földet áhító parasztságra, illetve képviselőikre, a földigénylő bizottságokra kell bízni. A parasztpárti javaslat is a parasztegység mellett volt: a parasztbirtok felső határát 200 kat. holdban (115 hektárban), az úri birtokét 100 kat. holdban (57,5 hektárban) jelölte meg. A tiszántúli parasztság ezeket a határokat magasnak tartotta.

A Magyar Kommunista Párt (moszkvai) földreformprogramját az 1919-es tapasztalatok mérlegelése, a hazai földreformtervezetek ismerete és kritikai elemzése alapján *Nagy Imre* dolgozta ki.⁴

A radikális tervezet néhány alapeleme közül figyelemre méltó:

- tulajdont (és nem haszonbérletet) szándékozott adni a parasztságnak;
- nem kívánta egymással szembeállítani a parasztság különböző rétegeit, ezért a paraszti birtok fel nem osztható részét 200 kat. holdban (115 hektárban) állapította meg;
- tartalmazta a kártalanítás elvét, a háborús bűnösök, a fasiszták esetében az elkobzás követelményét;
- elzárkózott a nagybirtokok szövetkezeti vagy állami tulajdonú egybehagyása elől.

Nagy Imre tervezetét a párt vezetősége 1944 szeptemberében még Moszkvában elfogadta, de azt a debreceni kormány megalakulása után egyelőre nem hozta nyilvánosságra.

³ Részletesebben lásd: *Eckhardt Tibor*: Javaslatok a földbirtok-megoszlás rendezésére. A FKGP kiadása. Budapest. 1939.

⁴ *Nagy Imre*: Az 1945-ös földreformban betöltött szerepem maghamisítása. Közreadta *Tóbiás Áron*: In memoriam Nagy Imre. 95–101. old.

A Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok véleménye abban megegyezett, hogy fel kell számolni a nagybirtokrendszert, és hogy földreformot kell végrehajtani; ennyit és nem többet az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944 karácsonya előtti felhívása is tartalmazott. Nézeteltérések és konfliktusok támadtak viszont abban, hogy mikor, milyen mélységben, milyen apparátussal történjék a végrehajtás.

A Nemzeti Parasztpárt 1945. január 14-én hozta nyilvánosságra a *Dél-Magyarországban* és a debreceni *Néplapban* földreformjavaslatát. A tervezet lényege számos alföldi községben és városban tartott parasztpárti gyűléseken január első napjaitól kezdve folyamatosan ismertté lett. Számos helységben a szegényparasztok a 100 és 200 kat. holdas birtokhatárt elfogadhatatlannak tekintették. Egy héttel később jelent meg a kommunisták állásfoglalása, amely lényegében magáévá tette a parasztpárti tervezetet. Nyilvánvaló, hogy megtörtént a két párt között a tervek és a közlési időpontok előzetes egyeztetése. *Donáth Ferenc* írta 1969-ben⁵, hogy a Kommunista Párt debreceni vezetősége úgy határozott, január 14-én nyilvánosságra kell hozni a Parasztpárt javaslatát, január 21-én a kommunistákét, és január végéig a földművelésügyi miniszternek el kell készíteni a rendelet tervezetét.

A szociáldemokraták korábbi, radikális álláspontjuk alapján különösebb vita nélkül csatlakozni tudtak a két párt javaslatához. Nem így jártak el a kisgazdapártiak, akik egyelőre a várakozást, a hallgatást választották: nem értettek egyet a tervezet radikalizmusával, a végrehajtás módjával (a földigénylő bizottságokkal) és számos más részletkérdéssel sem. Többek között arra is hivatkoztak, hogy pártjuk több vezető személyisége ekkor még nem volt Debrecenben (ez a többi pártnál is így volt). A Kisgazdapártot támogatták az Ideiglenes Kormány tábornok tagjai is, emiatt az ellentétek a kormányon belül is éleződtek.

Január közepétől az Alföldön – a központi rendelkezést meg sem várva – sorra tartottak népgyűléseket, és megalakították a földigénylő bizottságokat. A régi közigazgatás szerepét már korábban átvették a nemzeti bizottságok. A falugyűléseken követeléseket foglaltak írásba, ezeket a feliratokat nagyon sok esetben vegyes összetételű, de többségükben baloldali küldöttségek vitték Debrecenbe. A küldöttségek, hogy nagyobb nyomatókat adjanak törekvéseiknek, mindegyik pártot és a néhány fős létszámú Földművelésügyi Minisztériumot is felkeresték. A Független Kisgazdapárt kettős nyomás alá került: egyrészt az alulról jövő kezdeményezések, másrészt a koalíciós partnerek sürgették állásfoglalásukat. Február közepén a párt lapjában, a *Debrecenben* még azt is leírták, hogy az orosz példát kellene követnünk, ahol csak nagybirtokok vannak, ezért nem kellene felosztanunk, a magyar nagybirtokokat, mert azok önmagukban is kollektív gazdaságok. A halogatás fő oka: a kisgazdák az újjászerveződő régi közigazgatásra akarták bízni a végrehajtást, és szerették volna elérni, hogy a törvény megalkotásában a dunántúli képviselők is részt vegyenek, és hogy a földosztást 1945. október elején kezdjék meg.

Végül 1945. február utolsó napján *Tildy Zoltán*, a Független Kisgazdapárt elnöke állást foglalt: pártja nevében azt írta, hogy a Kisgazdapárt javaslatot készít a Nemzetgyűlés számára, és megjelölte a pártja által javasolt októberi kezdési időpontot is. A maga nevében elfogadta – fenntartásokkal és aggodalmakkal – az akkor már általánosan ismert radi-

⁵ *Donáth Ferenc*: Demokratikus földreform Magyarországon, 1945–1948. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1969.

kális reformtervet, magánvéleményként sem szólt azonban a kezdés időpontjáról és a végrehajtás módjáról.

1945. március első felében felgyorsultak az események. Nagy volt a politikai nyomás: tartani lehetett attól, hogy az alföldi falvakban önkényesen megkezdik a földosztást (néhány községben, például Sarkadon ez már 1944 végén megtörtént). Március elején már nemcsak a földreform alapelveiről folytak a pártközi viták, hanem a közben elkészült törvénytervezet részleteiről is, a tervezet jogi megfogalmazását elsősorban Donáth Ferenc, Szakál Pál és Nagy Imre végezte.

A közeledő tavasz a reform mielőbbi végrehajtását sürgette a termelés folytatása érdekében és az ország élelmiszer-ellátásának akkori helyzete miatt. A pártok és a kormány megegyeztek, hogy a törvénytervezetet április első napjaiban az Ideiglenes Nemzetgyűlés elé terjesztik megvitatásra. Erre azonban nem kerülhetett sor, közbeszólt a katonai helyzet. Budapest feladása után a németek (oldalukon még sok magyar katona is harcolt), a Dunántúlon nagyerejű csapatokat vontak össze. A szovjet hadsereg további előretörésre készült. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke, *K. J. Vorosilov* marsall a véráldozatok csökkentése érdekében felszólította a kormányt, hogy haladéktalanul tegye közhírré a földreformról szóló törvényt, remélve, hogy az kedvező hatással lesz a magyar katonákra és a Dunántúl parasztságára. Mindezek eredményeként jelent meg a tervezetnél két-három héttel hamarabb a 600/1945. M. E. számú rendelet. A kialakult helyzet szorító tényeit a Független Kisgazdapárt képviselői tudomásul vették, fenntartásaikat és aggodalmaikat a rendelettervezet és a törvény tárgyalásakor félretették.

A MEZŐGAZDASÁG HELYZETE A HÁBORÚ VÉGÉN

A mezőgazdaság háborús veszteségei már a háborús készülődés idején jelentkeztek, a háború idején nőttek, majd a front átvonulásának féléve alatt csúcspontra jutottak, de még ezt követően is éreztették hatásukat.

A háború alatt, de már a készülődés idején is a mezőgazdaság termelőeszköz- és munkaerő-ellátottsága egyre gyorsuló ütemben rosszabbodott. Fokozatosan csökkent, majd megszűnt a nyersfoszfátimport, nitrogénből egyre kevesebb műtrágyát és mind több robbanóanyagot gyártottak, a gyárak termelése a háború második felében a bombázások miatt úgyszólván megszűnt. Csökkent a szerveztrágyázás is, mert kevés volt a szállítóeszköz és a munkaerő. Mindez főleg a háború harmadik évétől a növénytermelésben éreztette káros hatását, az állattenyésztés még a háború alatt is fejlődött. Az ígáslovak, a traktorok katonai igénybevétele rontotta a talajművelés minőségét. A parasztok százezreit hívták be katonának, sok ezer paraszt, – mentesítést remélve és az ipari konjunktúra miatt – az iparban, lehetőleg a hadiüzemekben keresett új munkahelyet. Így a mezőgazdaságban az első világháború óta ismeretlen munkaerőhiány keletkezett.

A második világháború előtt a nagybirtokokat a bőségesen rendelkezésre álló cseléd-ség, föld nélküli napszámos, törpebirtokos művelte meg. Mindazonáltal óriási volt a munkaerő-felesleg. Az 1930-as évek közepén a teljes és a részleges munkanélküliek számát átlagosan évi 800 000-re becsülték, más számítások szerint a rendelkezésre álló mezőgazdasági munkaerő 24 százalékát – évi átlagban félmillió főt – nem foglalkoztatták.

A háború alatt a mezőgazdasági munkanélküliség megszűnt. A vonóerő- és az emberhiány miatt, a háború előrehaladtával, mind nagyobb terület maradt műveletlenül.

Ezekben az években, azaz

1939-ben 175 000 kat. hold (több mint 100 000 hektár),
 1940-ben 400 000 kat. hold (körülbelül 230 000 hektár),
 1941-ben 860 000 kat. hold (körülbelül 500 000 hektár),
 1944/45-ben 1 300 000 kat. hold (körülbelül 750 000 hektár)

szántóföldbe semmit sem vetettek.⁶ A háború alatt megtorpantak az ár- és belvízvédelmi munkálatok, melynek súlyos következményei később jelentkeztek.

A kedvezőtlen körülmények ellenére – a kedvező időjárás hatására – 1944-ben viszonylag jó termés volt mind a kalászos gabonafélékből, mind az őszi betakarítású növényekből. A kalászosokat a front közeledése előtt betakarították. A gabonakészletek (akkor az ún. Jurcsek-féle beszolgáltatási rendszer volt érvényben) a Nostra, a Futura (Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi kft.), a malmok és a nagybirtokok magtáraiba kerültek. A készleteket elvitték a németek, vagy – főleg az Alföldön – lefoglalták a szovjet csapatok. (Később ebből kaptunk némi „élelmiszersegélyt”.) A kukorica betakarítását – különösen az Alföldön – nem sikerült befejezni, Szolnok megyében például december végéig törték a kukoricát, mindig csak néhány napra valót, nehogy a nagyobb készletet lefoglalják; a burgonya többségét felszedték, a cukorrépából takarmány vagy melasz lett, illetve a földeken maradt.

A termelőágazatok közül a mezőgazdaságnak voltak a legnagyobb háborús kárai: az összes ilyen kár 53 százaléka. A kár összege közel kétszer akkora volt, mint a mezőgazdasági tevékenységből származó 1938. évi nemzeti jövedelem.

3. tábla

*A mezőgazdaság háborús kárai**

Ingó- és ingatlan vagyon (készletek)	Háborús kár (1938-as értékben, millió pengő)	A mezőgazdasági kár megoszlása (százalék)
Állatállomány	1507	43,3
Termények	1320	37,9
Épületek	218	6,2
Kocsik, szekerek	185	5,3
Gépek, eszközök	162	4,7
Egyéb károk	90	2,6

* Erdőgazdaság nélkül.

Forrás: Adorján János – Horváth Sándor: Magyar gazda zsebkönyve 1948. évre. 348. old. (A mezőgazdaságban keletkezett háborús károk 1945. évi összeírásának adatai a birtokviszonyok átmeneti rendezetlensége és a politikai bizonytalanságok miatt feltehetően a valóságos veszteségeknél többet mutattak ki. A termények elrejtése, az állatok elhajtása (például Ausztriába) bizonyosra vehető. A későbbiek során ezek valószínűleg eredeti vagy új tulajdonosok birtokába kerültek. Az állatállomány 1947. és 1948. évi adatai ezt látszanak alátámasztani. Különben az elfogadható szaporulati mutatók mellett nem valószínű, hogy egyes állatfajok állománya 2-3 év alatt az 1945. évinek két-háromszorosára nőhetett volna. (Szerk.)

A legnagyobb veszteséget az állattenyésztés szenvedte, ezt is a front átvonulásának idején, ugyanis 1944 őszéig az állatállomány a háború előttihez képest számosállatban 11 százalékkal növekedett. 1945 őszén minden állatfajból kisebb volt az állomány, mint

⁶ A vetetlen területek adatai a Központi Statisztikai Hivatal statisztikai évkönyveiből valók.

csaknem 100 évvel korábban, 1857-ben (az ország mai területén). 1945 szeptemberében a szarvasmarha-állomány az 1938. évinek 44, az 1944. évinek 52 százaléka, a lóállomány 56, illetve 59 százaléka, a sertésállomány 63, illetve 72 százaléka, a juhállomány 81, illetve 77 százaléka volt.⁷

Az állatokat elhurcolták vagy levágták (maguk a parasztok is, hogy ne vihessék el). Ahol a front hosszabb ideig állt, ott az országos átlagot is meghaladta a veszteség. Különösen fájdalmas volt, hogy a fejlettebb tenyészetek kiváló minőségű tenyészállatai csaknem teljesen megsemmisültek. A megmaradt állomány is leromlott a szűkös takarmányellátás miatt.

A háború a nagybirtokokat jobban kifosztotta, mint a parasztgazdaságokat. A lényegében gazdátlan (mert a tulajdonosok többnyire elmenekültek) nagybirtokon a harcoló felek mind terményekből, mind állatokból jelentősebb készleteket szerezhettek, mint a paraszti gazdaságokban végzett rekvirálások alkalmával (a rekvirálókkal olykor alkudozni is lehetett).

A termelés megindításának a feltételei 1945-ben sem a nagybirtokokon, sem a parasztgazdaságok túlnyomó részében nem voltak meg. 1945 tavaszán a háború előttihez képest az igásállatok (lovak, ökrök, igázott tehének) 61, az erőgépek 70 százaléka hiányzott. A terménykészletek károsodása miatt nem volt elegendő és megfelelő minőségű vetőmag. Az ország lakosságát az 1945-1946. évek fordulóján a bekövetkezettnél még súlyosabb nélkülözéstől és éhínségtől csak a gyors földosztás menthette meg.

A FÖLDREFORM TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁSA

„A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról” szóló rendeletet az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. március 15-én tárgyalta meg és hagyta jóvá. A hatályba lépés időpontja 1945. március 18-a volt. E rendelet és a későbbi 1945. évi VI. törvény között nincs semmi különbség: az ideiglenes törvényhozók 1945. szeptember 14-én szövegváltoztatás nélkül, szó szerint törvénybe iktatták a 600-as rendeletet, sőt felhatalmazták a kormányt, hogy a végrehajtás érdekében további rendeleteket alkosson. (1945 és 1947 között több mint ötven végrehajtást szabályozó, kiegészítő, lezáró kormány- és miniszteri rendelet, valamint törvény jelent meg.)

Az alaprendelet, illetve a törvény értelmében a reformhoz szükséges földet elkobzással (kártalanítás nélkül) és megváltással (kártalanítással) vehették igénybe. El kellett kobozni a hazaárulók, a nyilasok, a volksbundisták, a háborús és népellenes bűnösök földjeit. Megváltás útján teljesen igénybe lehetett venni az 1000 kat. holdnál (575 hektárnál) nagyobb, valamint a társulati (hitelintézeti, részvénytársasági, társadalmi biztosító intézeti) tulajdonban levő birtokokat.

Hasonlóképpen megváltás alá került a 100 kat. holdnál (57,5 hektárnál) nagyobb földbirtokoknak (az úri birtokoknak), valamint a törvényhatóságok, községek, egyházak és bizonyos feltételektől függően az alapítványi földbirtokoknak 100 kat. holdon felüli része. Budapest székesfőváros határától számított 30 kilométeres körzetben a 100 kat. holdas alsó határ helyett 50 kat. holdat vettek alapul. Ha valamely községben (városban) az igényjogosult földigénylők kielégítésére nem volt elégséges a rendelkezésre álló

⁷ Forrás: A magyar mezőgazdaság és a békekötés. Mezőgazdaságpolitikai Intézet. Budapest. 1946. 44. old.

földingatlan, csereingatlan, illetve pénzbeni kártalanítás ellenében a visszahagyott 100 kat. hold is igénybe vehető volt.

Megváltani rendelte végül a törvény az 1939. szeptember hó 1. napja után vásárolt ingatlanoknak 5 kat. holdon felüli részét. Ezek az ingatlanok mint háborús szerzemények kerültek megváltás alá.

A rendelet, illetve a törvény bizonyos esetekben mentességet állapított meg: a parasztbirtokosok 200 kat. holdat (115 hektárt) tarthattak meg. 300 kat. holdig (173 hektárig) mentességet kaptak a Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága által igazolt ellenállók. A megváltás alól mentesültek végül a községi, közbirtokossági legelők, valamint a gazdasági szakoktatás és az állami mintagazdaság céljára szolgáló földbirtokok.

A 100 kat. holdnál kisebb földbirtokokat – kivéve a már említett háborús szerzeményt, a házhely-igénybevétel és az elkobzás eseteit, valamint a 100 kat. holdon aluli szőlőbirtokoknak és gyümölcsöskerteknek 20 kat. holdon felüli részét – az alaptörvény egyáltalában nem érintette. E rendelet, tekintve, hogy sok helyen nem állott rendelkezésre az elegendő föld, a későbbiek folyamán több vonatkozásban módosult.

Az erdőbirtokról a törvény úgy rendelkezett, hogy minden 10 kat. holdnál nagyobb erdőterület igénybe vehető. A 10–100 kat. hold kiterjedésű erdők állami ellenőrzés mellett községi tulajdonba, a 100 kat. holdon felüliek pedig állami tulajdonba kerültek.

A halastavak a község vagy az állam tulajdonába mentek át, a rizstelepek osztatlanul szövetkezeti vagy községi tulajdonba kerültek.

A megváltás szempontjából a törvény különbséget tett a szántó és a szőlő (gyümölcsös) művelési ágak között. Kimondta ugyanis, hogy az igénybevétel szempontjából 1 kat. hold szőlő vagy gyümölcsös 5 kat. hold szántónak felel meg.

A földigénylésre jogosultak körét úgy állapította meg a törvény, hogy főképpen és elsősorban a nincstelen vagy igen kevés földdel rendelkező földművesréteg kezére kerüljön a föld, azok kezére, akik mindig ezzel foglalkoztak, és így azt a legjobban meg tudják művelni. Földigénylésre elősorban a gazdasági cselédek és a mezőgazdasági munkások voltak jogosultak, ezt követően a törpebirtokosok és az olyan nagycsaládú kisbirtokosok nős fiúgyermekai, akiknek földbirtoka várható örökrészükkel együtt 5 kat. holdnál nem volt nagyobb. Ezeken kívül méltányos esetben juttatásban részesülhettek a földreform következtében állásukat veszített képesített (okleveles) gazdák és erdészeti alkalmazottak, továbbá a szegődményes iparosok, valamint az olyan kisiparosok, akik időszakonként földműves munkát is szoktak végezni. A kishaszonbérlek egyenlő feltételek esetén előnyben részesültek, ha már 1944-ben a felosztásra kerülő ingatlanon gazdálkodtak.

Az igénybe vett terület egy részét a rendelkezés értelmében közületi célokra jelölték ki. Ez alapon nyílt lehetőség közlegelők (községi és közbirtokossági, társulati legelők) alakítására, illetve kiegészítésére, valamint mintagazdaságok, kísérleti gazdaságok és tangazdaságok létesítésére. E rendelkezés módot adott a szegényebb egyházközségek földhöz juttatására is.

A juttatás területi határainak megállapításánál a törvény azt a célt tartotta szem előtt, hogy az igényjogosultaknak olyan nagyságú birtoktest jusson, amelyet egy földműves család a maga erejével meg tud munkálni. A juttatás alsó határa – a föld nélküli igényjogosultaknál – 3 kat. hold, maximuma 15 kat. hold volt.

Az igénybe vett földbirtokokkal együtt a gazdaságok élő és holt felszerelése, valamint kifejezetten mezőgazdasági jellegű ipari üzemei is megváltás, illetve elkobzás alá

kerültek. A gazdasági felszerelésekből a törvény szerint a juttatottak részesülhettek, míg a mezőgazdasági ipari üzemek községi, szövetkezeti vagy állami tulajdonba kerülhettek. Abban az esetben azonban, ha a gazdasági eszközök szétosztása nem volt lehetséges vagy célszerű, akkor ezek teljes egészükben a megalakítandó földműves-szövetkezetek tulajdonába kerülhettek.

Az igénybe vett földbirtokokhoz tartozó lakóházakat (kastélyokat, kúriákat) és a hozzájuk tartozó kertet, illetve parkot szintén igénybe kellett venni. Az igénybe vett épületeket és kerteket – a földművelésügyi miniszter külön rendelkezése alapján – országos érdekű szociális, kulturális vagy tudományos intézmények kapták.

A törvény a reform lehető leggyorsabb végrehajtását írta elő, de a termelés érdekeit is szem előtt tartotta. Több rendelkezést is találunk, amelyek mind azt célozták, hogy a rendkívül nagy arányú változás a termelés folyamatosságában nagyobb megrázkódtatást ne okozzon. Ezért a törvény kifejezetten elrendelte, hogy ha a felosztásra kerülő ingatlanon a tavaszi mezőgazdasági munkálatokat a kishaszonbérletők már megkezdték, őket a folyó gazdasági év végéig bérletükből kimozdítani nem szabad. Az igényjogosultak ilyen esetekben csak a következő gazdasági évtől kezdődően foglalhatták el birtokukat. Kimondotta továbbá azt is, hogy a megváltásra kerülő ingatlanrészt, valamint a visszahagyandó birtokrészt úgy kell kijelölni, hogy a gazdálkodást mindkét részben folytatni lehessen. További rendelkezés: ha az igénybe vett ingatlant – bármi oknál fogva – nem lehet azonnal felhasználni, akkor a régi tulajdonos, illetve a haszonbérlető köteles az ingatlanon a jó gazda gondosságával tovább gazdálkodni, amíg döntés nem születik. Végül a törvény lehetőséget adott arra, hogy a földigénylők áttelepülhessenek olyan községekbe, ahol elegendő tartalékföld van.

Igen jelentős intézkedés volt a házhely- és a közérdekűtelek-akció. Házhely és konyhakert szerzésére jogosult a törvény értelmében minden lakóházzal nem bíró, vagyontalan, családos állampolgár foglalkozásra való tekintet nélkül. Érdekükben a törvény elrendelte, hogy házhely céljára bármely be nem épített földingatlan igénybe lehessen venni, kivéve az 5 kat. holdon aluli termő szőlőket és gyümölcsösöket, és hogy az igénybe vett házhely területe fejében csereingatlan vagy pénzbenei kártalanítás járt. A földműveléssel foglalkozóknál a házhelyek nagyságát úgy kellett megállapítani, hogy abból a veteményes kerten kívül a gazdasági udvar is kiteljék. A juttatott házhelyek területe azonban a földműves foglalkozásúaknál a 800 négyszögölt (körülbelül 2900 négyzetméter), a nem földműveléssel foglalkozóknál pedig 600 négyszögölt nem haladhatta meg.

Közérdekű telket kellett juttatni minden olyan községben, városban, ahol erre szükség volt, közegészségügyi, állat-egészségügyi és közigazgatási építmények, egyházi és közoktatási épületek céljaira, ezenkívül utak, terek rendezésére, csatornák, lefolyók stb. létesítésére.

A juttatottak a földet nem ingyen kapták, a megváltási ár a föld kataszteri jövedelmének hússzoros összege volt pengőben, a gazdasági cseléd és a mezőgazdasági munkás a megváltási árat 20 év, a törpebirtokos 10 év alatt részletekben fizethette ki.

A FÖLDREFORM VÉGREHAJTÁSA

Az alaptörvény létrehozta (illetve legalizálta) a földigénylő bizottságokat, ezek voltak a reform végrehajtásának legfontosabb szervei, tagjaik csak igényjogosultak lehettek,

egy-egy bizottság taglétszáma a földigénylők számától függött. Megszervezték a megyei és az Országos Földbirtokrendező Tanácsot (OFT) is. E szervek igazgatási, jogi és műszaki szakemberekből és a földigénylők küldötteiből (illetve közülük meghívottakból) álltak. Feladataik összetételükből következtek, de kiemelendő, hogy a végrehajtás során felmerült rendkívül sok vitás kérdésben fellebbezési és döntést hozó intézmények is voltak. Az OFT elvi és kötelező döntéseket is hozhatott. E bizottságok a reform végrehajtásának előrehaladtával (a munka befejeztével) fokozatosan megszűntek, szerepüket, maradék feladataikat a földhivatalok vették át (megyei és országos szinten).

A helyi földigénylő bizottságok tagjait pártállásukra való tekintet nélkül választották, szemben a nemzeti bizottságokkal, amelyeknek a tagjait túlnyomó többségükben a politikai pártok paritásos alapon delegálták. A földigénylők többnyire szegényparaszti összetételű bizottságokat választottak.

A földigénylő bizottságok munkájának és a törvény végrehajtásának segítésére a földművelésügyi és a belügyminiszter minden megyébe széles körű felhatalmazással, megyei hatósági jogkörrel is felruházott miniszteri biztosokat nevezett ki.

A helyi földigénylő bizottságok (összesen több mint 3000) túlnyomórészt a törvényes előírásoknak megfelelően alakultak meg, de számos helységben csak utasításra, a megyei biztosok segítségével sikerült létrejönniük. Előfordultak törvénytértések is, például a tagokat nem az igényjogosultak gyűlése választotta, hanem kijelölték őket; némely földigénylő bizottságba nemcsak igényjogosultak kerültek be, hanem tisztviselők és mások is; az igazgatási szervek, nemzeti bizottságok esetenként megpróbálták felügyeletet és irányítást gyakorolni a földigénylő bizottságok felett; némely bizottságba alkalmatlan, részrehajló emberek is bejutottak stb. E törvénytértéseket, hiányosságokat – egyébként nem ezek voltak a jellemzők – rövid idő alatt orvosolták, megszüntették, (és nagyrészt hetek alatt be is fejeződött a földosztás, elkezdődhetnek a tavaszi mezőgazdasági munkák.)

A földosztás

A földreformhoz az országban működő mintegy 3000 földigénylő bizottság 5,6 millió kat. hold (3,2 millió hektár) földet (2,9 millió hektár szántót) vett igénybe, az ország területének 34,6, szántóterületének 29,6 százalékát. Kisajátítottak összesen 75 505 birtokot. (Lásd a 4. és az 5. táblát.)

A kisajátított birtokok többsége nem nagybirtok volt, hanem háborús bűnösöké, esetleg olyan, amit a háború alatt szereztek. Számos birtokot szükségből, továbbá házhelyek céljaira vettek igénybe. Az említett címeken elkobzott vagy kisajátított birtokok száma ugyan nagy volt, de területük az összes igénybe vett föld 14 százalékát sem érte el. (Lásd a 6. táblát.) 1069 nagybirtokot osztottak fel, 4,8 millió kat. hold (2,8 millió hektár) összes, 45 600 kat. hold (2647 hektár) átlagos területtel. Nemcsak a földesúri földek kerültek a parasztság tulajdonába, hanem az egyházak közel egymillió kat. holdat (575 000 hektárt), az ipari és bank- stb. tőkések mintegy negyed millió kat. holdat (144 000 hektárt) kitevő birtokai is.⁸

⁸ Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon, 1945–1948. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1962. 53. old.

4. tábla

Az igénybe vett földbirtokok száma és területe

Megnevezés	Elkobzott	Mégváltott	Háborús szerzeményekből igénybe vett	Szőlő és gyümölcsös	Erdő	Házhelyek céljára	Szükségből	Összes
földbirtokok								
a 100 kat. holdnál kisebb földbirtokokból megváltva								
A földbirtokok száma	43 245	8 479	2 629	590	763	12 372	7 427	75 505
Megoszlása (százalék)	57,3	11,2	3,5	0,8	1,0	16,4	9,8	100,0
A földbirtokok területe	539 171	4 835 348	89 808	8 682	18 302	19 243	89 091	5 599 645
kat. hold hektár	310 273	2 782 569	51 681	4 996	10 532	11 074	51 269	3 222 394
Megoszlása (százalék)	9,6	86,4	1,6	0,2	0,3	0,3	1,6	100,0
Az ország területének százalékában	3,3	29,9	0,6	0,0	0,1	0,1	0,6	34,6

5. tábla

Az igénybe vett terület művelési ágak szerint

Megnevezés	Szántóterület	Kert	Szőlő	Rét	Legelő	Erdő	Nádas	Művelés alól kivett	Összes
Kat. hold	2 879, 11	42, 05	46, 5	345, 13	550, 06	1 406, 21	29, 01	302, 02	5 599, 6
Hektár	1 656, 825	24, 20	26, 5	196, 7	316, 54	809, 223	16, 69	173, 80	3 222, 4
Megoszlás (százalék)	51,4	0,8	0,8	6,2	9,8	25,1	0,5	5,4	100,0
Az ország területének százalékában	29,6	18,6	12,2	31,1	33,4	71,9	58,2	22,2	34,6

A földesúri és a tőkés tulajdonban vagy használatban lévő földek kiosztása – mint *Berend T. Iván* e kor eseményeivel foglalkozva megállapítja – nemcsak a feudális nagybirtokrendszert számolta fel, hanem egyszersmind a tőkés gazdaság korlátozásának kezdetét is jelentette.

6. tábla

Az elkobzott földbirtokok száma és területe

Megnevezés	Az elkobzott földbirtokok		
	száma	területe	
		kat. hold	hektár
Dunántúl	29 726	262 922	151 300
Alföld	13 040	254 451	146 300
Észak	479	21 798	12 600
Összesen:	43 245	539 171	310 200
Ebből:			
fasiszta vezető, háborús bűnös tulajdona	4 407	335 000	135 300
volksbundista tulajdona	38 838	204 000	117 400

Forrás: Tekál László: A dolgozó parasztság. (Kézirat.)

A mezőgazdaság forradalmi átalakulása úgyszólván ellenállás nélkül zajlott le. A földbirtokosok és híveik nagy része a szovjet hadsereg elől elmenekült az országból, akik itt maradtak, a földreform első hónapjaiban még féltek, és csak később indítottak támadásokat a kiosztott föld visszaszerzéséért. Akciójukat fellebbezések tömege jelezte. Erre a földigénylő bizottságok törvényértelmezése és olykor főleg szükségből elkövetett törvénytörés okot is adott. A feszültségeket részben az elkobzások okozták.

Az 1945–1947. évi földbirtokreform fontosabb összefoglaló adatai*

A földbirtokreformmal érintett községek	
száma	3 165
aránya az összes község százalékában	96,1
Az igénybe vett földbirtokok	
száma	75 505
területe ezer kat. holdban	5 600
területe ezer hektárban	3 223
az ország összterületének százalékában	34,6
Az igénybe vett földbirtokokhoz tartozó kastélyok	
száma	1 509
szobáinak száma	17 802
parkok területe kat. holdban	7 992
hektárban	4 599

* Itt és a 4., 5., 6. és 7. táblában az Országos Földhivatal adatait mutatjuk be.

Sérelmek keletkeztek a házhelyjuttatásoknál is. 378 000-en igényeltek házhelyet és közülük 374 000 kapott is, nagyrészt földhözjuttatottak. A házhely céljaira igénybe vett földért a tulajdonos csereingatlanra volt jogosult, ezt azonban sokan nem fogadták el, vagy nem voltak megelégedve a cserébe kapott ingatlannal. Elégedetlenek voltak azok a földigénylők is, akiket a földigénylő bizottságok jogosulatlanak minősítettek, és nem kaptak földet.

A földosztás néhány hét alatt megtörtént, eközben a sérelmek egy részét orvosolni lehetett, de később a földigénylő bizottságok kész helyzet elé állították a földrendező bizottságokat és a Kormányt.

Az 1945. évi földosztás tényei élesedő politikai vitákhoz, majd 1946-ban válsághoz vezettek. A földigénylő bizottságok szegényparaszti koncepcióját elfogadó pártok a kirívó törvényteleniségektől elhatárolva magukat a Baloldali Blokkba tömörültek, és 43 százalékos mozgósítható kisebbségükkel, kiaknázva a többségi Független Kisgazdapárt belső megosztottságát, érvényt tudtak szerezni annak a jelszavuknak, hogy „földet vissza nem adunk”.

A földreform következtében közel 400 000 új gazdaság létesült. A földigénylő bizottságoknál feliratkozott 730 000 igénylő közül kereken 100 000 gazdasági cseléd, 260 000 mezőgazdasági napszámos, 214 000 törpebirtokos, 33 000 kisparaszt és mintegy 25 000 kisbirtokos, okleveles gazda, erdész stb. kapott földet. (Lásd a 7. táblát.) Összesen körülbelül 642 000 igénylőnek jutott föld. Sokan a föld mellé házhelyet is kaptak, közülük olyanok is, akiknek nem jutott föld vagy földjuttatásra nem voltak jogosultak (például pedagógusok, tisztviselők stb.).

7. tábla

A földbirtokreform során földjuttatásban részesültek száma és juttatott terület a juttatott foglalkozása szerint

A juttatott foglalkozása	Juttatásban részesültek száma (fő)	A kiosztott terület			Egy személy részére juttatott átlagos terület	
		ezer kat. hold	ezer hektár	aránya (százalék)	kat. hold	hektár
Gazdasági cseléd	109 875	922	531	28,3	8,4	4,8
Mezőgazdasági munkás	261 088	1 288	741	39,5	4,9	2,8
Törpebirtokos	213 930	829	477	25,5	3,9	2,2
Kisbirtokos	32 865	143	82	4,4	4,4	2,5
Szegődményes iparos és kisiparos	22 164	54	40	1,7	2,4	1,4
Képesített (okleveles) gazda	1 256	15	8	0,4	11,6	6,6
Erdészeti alkalmazott	1 164	7	4	0,2	6,0	3,4
<i>Összesen</i>	<i>642 342</i>	<i>3 258</i>	<i>1 873</i>	<i>100,0</i>	<i>5,1</i>	<i>2,9</i>

Az átlagos juttatás mértéke országosan 5,1 kat. hold (2,9 hektár) volt. Ettől az átlagtól az ország különböző vidékein jelentősen eltértek, attól függően, hogy mennyi volt a nagybirtok és mennyi az igénylő. Mivel a gazdasági cselédek a nagybirtokokon éltek, viszonylag a legtöbb földet ők kapták, átlagosan 8,4 kat. holdat (4,8 hektár). A mezőgazda-

sági munkásoknál 4,9 kat. hold (2,8 hektár) volt az átlag. A törpebirtokosok és kisbirtokosok földkiegészítéshez jutottak, átlagosan 3,9 (2,2 hektár), illetve 4,4 kat. holdhoz (2,5 hektárhoz). A juttatott földekből a szántó, a kert és a szőlő együttes aránya közel 90 százalékra becsülhető.

A mezőgazdasági keresők tulajdonában levő legfontosabb termelőeszköz (a szántóföld) földreform előtti és földreform utáni megoszlása (részben saját becslés szerint) a 8. táblában vázolt képet mutatta.

8. tábla

A mezőgazdasági keresők és a szántótulajdon megoszlása

Réteg	A keresők	A szántó	A keresők	A szántó
	megoszlása (százalék)			
	a földreform előtt		a földreform után	
Mezőgazdasági munkások és 5 kat. holdon (2,9 hektáron) aluli törpebirtokosok	71,4	12,3	47,2	19,4
Ebből földnélküliek	35,7		12,9	
Kis- és középparasztok	23,8	34,2	49,4	68,8
Gazdag parasztok és földbirtokosok	4,8	53,5	3,4	11,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

9. tábla

A földbirtokreform juttatásai

Rendeltetés	A juttatott terület		
	ezer kat. hold	ezer hektár	megoszlása (százalék)
Személyek részére	3259	1875	58,2
Minta-, tan- és kísérleti gazdaságok részére	51	29	0,9
Állami tó- és nádgazdaságok részére	46	27	0,8
Községi tulajdonba került erdő	83	48	1,5
Közbirtokosság tulajdonába került erdő	16	9	0,3
Állami tulajdonba került erdő	1361	783	24,3
Közlegelők	422	243	7,6
Egyházi, javadalmi célokra	20	11	0,4
Telepítési célra	92	53	1,6
Házhelyek céljára	110	63	1,9
Közcélokra	26	15	0,5
Tartalékterület	113	65	2,0
<i>Összesen</i>	<i>5600</i>	<i>3222</i>	<i>100,0</i>

A földosztásra igénybe vett 5,6 millió kat. holdból (3,2 millió hektár) a termelés számára létfontosságú mezőgazdasági terület 3,9 millió kat. hold (2,2 millió hektár) volt, ebből a szántó és a kert (gyümölcsös) együttesen 3,0 millió kat. holdat (1,7 millió hektárt) tett ki (lásd az 5. táblát), az ország megfelelő művelési ágainak 35 százalékát. A parasztság a mezőgazdasági termelésre alkalmas földeket kapta meg, erdőt, nádat,

művelés alól kivett területet csak elvétele. Az igényelt összes terület 58 százalékát – 3,3 millió kat. holdat (1,9 millió hektárt) – személyeknek juttatták. (Lásd a 9. táblát.) Ezenkívül tan-, minta- és állami, valamint községi gazdaságok céljára mintegy 130 000 kat. holdat (75 000 hektárt), házhelynek és tartaléknak egyaránt 110 000 kat. holdat (63 000 hektárt) hagytak. Ekkor teremtették meg az állami erdőgazdaságok földalapját is, mintegy 1,4 millió kat. hold (0,8 millió hektár) erdő juttatásával. A fennmaradó több mint fél millió kat. holdból (290 000 hektár) csaknem 80 százalékban közlegelő lett, tehát közvetve ezt is a parasztság kapta.

A földreformot az „állam hajtotta végre”. A juttatottak a földet az államtól kapták, neki tartoztak a megváltási árral, erre külön pénzügyi alapot hoztak létre. Az elkobzást és a kártalanítást ellenében történt földkisajátítást (a kártalanításra 1947-ig nem történt intézkedés) is az állam végezte. A földhözjuttatottak és a kisajátítottak között semmiféle személyes kapcsolat vagy per földügyekben nem jöhetett létre.

Telepítések

A földreformról szóló törvény, bővebben pedig az 1946. évi IX. törvény és annak végrehajtási utasítása a telepítésekről is intézkedett. Az állam telepítési tevékenysége már 1945-ben a földreform végrehajtásának megindulásakor megkezdődött. (A telepítések adatai a földreform adataiban szerepelnek.)

Az Országos Földbirtokrendező Tanács, illetve az Országos Földhivatal tervszerű telepítésre a nagybirtokok egy részét jelölte ki, 9 megyében biztosítva e célra területet. A telepítési tevékenység eredményeképpen összesen 19 új telepes község és 14 csoportos telep (tanyabokor) létesült.⁹ A telepes családok egy része a birtok volt gazdasági cselédei és mezőgazdasági munkásai közül került ki, más része pedig idegen megyéből jött telepes volt.

A magyarországi németységnek Magyarország területén az 1935. évi összeírás adatai szerint több mint 600 000 kat. hold (345 000 hektár) földje volt. Ebből megváltottak, illetve elkoboztak mintegy 350 000 kat. holdat (körülbelül 200 000 hektárt). A sváb földek egy részén földhöz (házhoz) jutott 41 748 telepes család, amelyek közül 16 828 család belföldi, 12 854 család országhatáron kívüli (menekült) és 12 066 család a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény keretében Csehszlovákiából érkezett. (A Csehszlovákiából áttelepített magyar családok egy része – közel 1900 család – az egyezmény keretében kitelepült szlovákok visszahagyott ingatlanain nyert elhelyezést.)

Összesítve a nagybirtok-telepítések és a sváb és szlovák ingatlanokra történt telepítések adatait, kitűnik, hogy összesen 51 107 családot telepítettek át mintegy 200 000 lélekszámmal, főleg földműveseket, ezenkívül megfelelő számban iparos- és kereskedőcsaládokat is. A belföldi telepes családok többnyire azokból a megyékből érkeztek, amelyek nagyobb mezőgazdaságimunkás-tartalékkal rendelkeztek, illetve amely megyékben a jogos földigénylők – igénybe vehető föld hiányában – elegendő földhöz nem juthattak. A telepes családok kiválasztása megfelelő gondossággal történt, ügyelve arra, hogy lehetőleg szorgalmas, sokgyermekes nincstelen parasztcsaládok juthassanak ilyen módon földhöz.

⁹ A telepítésről szóló statisztikai adatok Tekál László idézett kéziratából valók.

Eszközök és épületek juttatása

Az igénybe vett birtokok termelőeszközeit, üzemeit és épületeit leltározták, és a föld-reformtörvény értelmében az arra jogosultaknak – részben a földet megművelőknek, részben pedig földműves-szövetkezeteknek – juttatták.¹⁰

A természetes személyek

- 160 000 darab kisebb talajművelő gépet és eszközt,
- 250 000 darab egyéb kisebb gépet,
- fel nem mérhető mennyiségű használt építőanyagot, ami a nagybirtokok kihasználatlan, dűledező gazdasági épületeinek bontásakor került az új gazdák tulajdonába,

a földműves-szövetkezetek

- 166 szeszgyárt,
- 228 malmot,
- 175 kisüzemet (szikvízgyárat, bognár- és kovácsműhelyt),
- 6950 darab traktort és gőzekét,
- 6000 darab cséplőgépet

kaptak. A személyeknek juttatott kisgépek és eszközök értéke megközelítően 200 000 tonna búza, a földműves-szövetkezeteknek juttatottak körülbelül 140 000 tonna búza értékének feleltek meg.

Közérdekű célokra (helyi hatóságoknak, közintézményeknek) juttatták a nagybirtokon levő kastélyokat, kúriákat, nagyobb lakóházakat és a parkokat. A törvény azt kívánta elérni, hogy ezek az ingatlanok közérdekű (szociális, munkásjóléti, tudományos, művészi stb.) célt szolgáljanak.

Az épületek jó részének ilyen közéleti célra való juttatása meg is történt, és a gyárak, vállalatok, műhelyek, hivatalok dolgozói sok helyen jutottak üdülőházakhoz, munkás- és tanonc-, valamint gyermekotthonokhoz stb. Több ilyen épületet jelöltek ki iskolák, szövetkezeti házak és közigazgatási helyiségek stb. céljaira.

10. tábla

A közérdekű célokra juttatott ingatlanok

Országgrész	Az igénybe vett földbirtokhoz tartozó		
	kastélyok	kastélyok szobáinak	parkok területe
	száma		(kat. hold)
Dunántúl	646	8 658	4 343
Alföld	509	6 292	2 664
Észak	354	2 852	985
<i>Összesen</i>	<i>1509</i>	<i>17 802</i>	<i>7 992</i>

*

¹⁰ Az eszközök és épületek juttatására vonatkozó adatok szintén Tekál László idézett munkájából valók.

A földreform 1947-ben befejeződött. Ezt két törvény is elősegítette: az 1946. évi (május 10.) IX., amely a földreform befejezését célzó rendelkezéseket, valamint az 1947. évi (január 3.) V. törvény, amely a földreform befejezése érdekében szükséges egyes rendelkezéseket is tartalmazta.

A törvények hatására a befejező munkák gyorsultak. Az új gazdák megkapták a birtokleveleket, a személyi földjuttatások telekkönyvezése csaknem befejeződött, a közületi, az intézményi és az állami ingatlanjuttatások telekkönyvezése még váratott magára. A községi földigénylő bizottságok (legnagyobb számuk 3312 volt) teljesítették feladatukat. Megszűntek a föld újrafelosztására irányuló törekvések is (korábban 149 esetben osztották újra a már egyszer kiosztott földet). 1947 végére a földtulajdonviszonyokban nyugalmi helyzet következett be.

Már a második világháború előtt látható volt, hogy a radikális földreform ugyan felszámolja a mezőgazdaság alapvető társadalmi ellentmondásait, de nem oldja meg valamennyi nincstelen paraszt megélhetési gondjait, mert a mezőgazdaság a termelés technikai színvonalához és extenzív szerkezetéhez képest túlnépesedett. A földreform során a parasztság több mint fele olyan terjedelmű föld tulajdonosa lett, amelyből megélhetett, sőt feleslegekkel is rendelkezhetett. Az új gazdák (értve rajtuk a földkiegészítéshez juttatottakat is) megerősödése hamarosan meg is indult.

Csak részlegesen segített azonban a földreform azok helyzetén, akik továbbra is törpebirtokosok maradtak, vagy kisebb földjuttatással azokká lettek. Azok a mezőgazdasági munkások pedig, akiknek nem jutott föld, a földreformtól csak munkaviszonyaik javulását kaphatták. Kétségtelen, hogy számuk erősen csökkent: a földreform előtt a mezőgazdasági keresők több mint egyharmadának nem volt földje, a földreform után a föld nélküli parasztok, földmunkások aránya a mezőgazdasági keresők 13 százalékára esett vissza. A háború előtt a legfőbb termelőeszköz több mint felét a közép- és nagybirtokosok néhány százalékos szűk csoportja tartotta kézben. A földreform után a tulajdonviszonyok gyökeresen átalakultak, mert azokhoz került a föld, akik valóban meg is művelték.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdaság.

SUMMARY

1995 is the fifty year anniversary of the last land reform in Hungary. In his overall review the author follows up the events of the land reform, collectivisation and privatisation, then he evaluates the objective facts relying on the personal experiences of a contemporary and expert.

The author makes an attempt to discuss in his study the political and economico-political evaluations of the epoch and the latter ones, which were frequently prepossessed. The objective and factual information is backed up with important statistics on the history of Hungarian agriculture in the last fifty years.